

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ У ФІЛОСОФІЇ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

АНОТАЦІЯ

Аналізується проблема національного характеру, національної ідеї, «хутірської філософії» у філософському вченні Пантелеймона Куліша.

Ключові слова: національний характер, національна ідея, хутірська філософія, Пантелеймон Куліш.

В історії людської цивілізації неможливо віднайти розвідки, яка свідчила б про те, що був такий народ, який не вболівав за свою незалежність, національний дух і не бажав знати хто він, яке його коріння. Кожну свідомо мислячу особистість турбує в тій чи іншій мірі, а також в той чи інший час питання самотності, самоідентичності, питання рідної мови, питання нації та ідеї народу. Буття сучасного українця своїм корінням сягає у духовний світ національного минулого. Незнищенні національні морально-етичні, філософські, соціальні ідеї є засадничими у час українського державотворення.

Історико-філософські ідеї українського романтизму актуальні і на сьогоднішній день, адже саме в рамках українського романтизму вперше визріли і сформувалися ідеї національного державотворення, українська ідея як основоположна засада цього процесу, ідея народності, а також чимало інших важливих світоглядних проблем. Найголовнішими ідеями українського романтизму є ідеї історизму, народності та фольклору як етнографічного джерела пізнання української історії. Домінуюче місце у романтичному мисленні займає україноцентризм, на основі якого формувалася українська ідея. Так як представники романтизму творили за умов відсутності державності, засобом проголошення і утвердження їх ідей постає національна література, національна мова як засіб вираження національного духу, власної незалежності та свободи народу.

Пізнання природи української нації, властивостей національного характеру поставало проблемним питанням перед видатним діячем XIX століття – Пантелеймоном Кулішем. П. Куліш – це тип особистості з глибоким самопізнанням та самоусвідомленням, гуманізмом та невичерпною душевністю. Творчість Куліша відзначена як схвальними відгуками, так і гострою критикою [1, с.155], [2, с.33].

Куліш П. завжди шукав шляхів до правди та істини, внутрішньої гармонії навколишнього світу. Твори П. Куліша та і його самого не слід розуміти буквально. Як зазначає В. Щурат: «...кожда історична фігура, зберігаючи лиш ім'я, втрачає знані історичні риси, втрачає свою знану історичну індивідуальність, стає зовсім новим еством, більше символічним, ніж реальним, скристалізованим догматом, візією і мрією поета, що узнавши дійсність за пустку, заповнив її роєм мар – не для своєї забави, а для спасення» [3, с.106]. В. Петров звертає увагу на те, що доля Куліша є типовою для романтика – «несталого», «непевної людини з природи», що стремить до еволюції, до зміни, до того, щоб випробувати на власному досвіді протилежне, суперечне, щоб не лишатися застиглим, нерухомим, мертвим духом. Еволюція Куліша – еволюція в межах логічного розвитку даної ідеї». Трагедія Куліша – це «трагедія романтичної культури», яка осягнення ідеалу гармонії бачить у пізнанні протилежностей [4, с.10].

Аналіз романтичних ідей письменника дозволяє говорити про формування україноцентричного мислення, яке відобразилося на його творчості. П.О. Куліш вболівав за долю України, за утвердження ідеї її державної самостійності. На засадах україноцентризму він вибудував особливу концепцію «свого, рідного»: народу, мови, звичаїв, культури. Усі ці поняття становлять основу змісту поняття «українська ідея». Куліш першим став переглядати «легендарний» характер української історії, першим став критично досліджувати її. Українство виступало у Куліша в образі козацько-селянського народу. Цей образ випромінював енергійність народної сили, яка зберегла самотність та викарбувала свій національний характер у постійній боротьбі.

На думку Д. Чижевського, «...внутрішню цілісність і цілісність Куліша становила ідея України» [5, с.156]. Є. Маланюк, підтверджуючи думку Д. Чижевського, підкреслює наскрізну

національно-державницьку доктрину Куліша. Уся Кулішева справа, як зазначає Є. Маланюк, була «діаметрально протилежна духовно-вбогому й фактично капітулянському «народництву» з різними теоріями про «домашній вжиток» – «Куліш мав на меті ясніше ... показати землякам, що то є державність, розкрити зміст цього давно забутого «українством» поняття» [6, с.310-311].

Свою державницьку національну політику П. Куліш трактував по-різному, дуже часто вдавався до ідеалізації старовини, абсолютизації козаччини, а потім відходив від них, намагався заглянути у майбутнє і віднайти реальні шляхи реставрації національної держави. Часом навіть схилився до розгляду української нації не як державної, а в розумінні етнографічному.

Для Куліша все розпадалося на дві групи в залежності від свого становища: добро і зло, будівники і руйнівники. «Шукання провідної, основної лінії на те, що за Україну і що проти неї, і було – на думку Чижевського, – ніби основною темою «хитань» Куліша» [7, с.156]. Куліш переймається проблемами України, держави, проблемами батьківського. Дослідник Петров В. зокрема наголошує, що у творах Куліша постає питання непорушності батьківської влади, яку він «осучаснює, зв'язує з громадськими проблемами, робить актуальним, переломлює крізь призму важливих на той час проблем народного відродження, висуває як принцип для широкої дискусії...» [8, с.7].

Для філософського світогляду Пантелеймона Куліша був характерним глибинний і цілісний погляд на двояку сутність людини й світу. Людина у нього веде постійну боротьбу своїх душевних почуттів. У людині Куліша поєдналося внутрішнє і зовнішнє. Ідея «внутрішньої» і «зовнішньої» людини дуже вразила Куліша і дала поштовх до нових ідей, пов'язаних з «рухами між суперечностями» [9, с.156].

Сама двоїстість поглядів Куліша пов'язана із антитетичністю його творчості. Найосновнішими постулатами-антитезами є «внутрішня» і «зовнішня» людина, «серце» і «душа». Серце (душа) здатне розуміти все, все бачити і все відчувати. Отже, людина у Куліша є символом двох суттєвих протилежностей, глибокою особистістю у всій своїй складності та двоїстості буття.

Символом «серця» і «внутрішньої людини» є Україна, батьківщина. Куліш твердить, що всі біди і нещастя людини стаються тоді, коли «зовнішнє» бере верх над «внутрішнім». Лише на «внутрішнім», «сердечнім» треба будувати свою державу, а «зовнішнє» відкинути як вороже і непотрібне. Саме тут і бере початок антитеза минулого і сучасного, серця і голови, хутора і міста тощо.

Символ «серця» є одним із найулюбленіших символів Куліша. «Серце» у нього і «таємне», і «глибоке», і «надія», і «віра», і «передчуття». Глибину серця Куліш порівнює із Божественною глибиною, через неї до нас промовляє Господь. «Хто серце своє очистить від скверни, той зробить його храмом Божіим, і ... з його тільки благодать і милосердіє» [10]. На думку Куліша, Бог є макросвітом, і цей макросвіт поміщений у людини саме у душі. З нею ми можемо зв'язати свої вчинки, діяти справедливо. «Серце» у Куліша не лише містить у собі Бога, а й минуле й майбутнє. Розуміння Кулішем сутності «серця», внутрішнього начала в людині з'ясовується у зв'язку з біблійним тлумаченням «серця», типовими елементами українського народного світогляду та ідей романтизму.

Ще одним не менш глибоким символом у творчості П. Куліша є символ України як символ ідеального і матеріального, минулого і сучасного, хутора і міста. Минуле крізь сучасність промовляє до нас незважаючи на те, що його «засипано» могилами. Воно зберігає свою славу і силу для майбутніх поколінь. «Могили» треба розкопати, аби повернути собі давно забуту славу, віру, державність. Символ «могили» супроводжує всіх героїв творів Куліша, постійно нагадуючи про воскресіння України. (Згадаймо могили у романі «Чорна рада», не даремно вони постають, наче з-під землі перед козаками, котрі ідуть на «Чорну раду»).

Державницьку політику П. Куліш висвітлює через ідеалізацію старовини, абсолютизацію козаччини. Заглядаючи в минуле, він наче намагається реставрувати шляхи становлення національної держави. У його творчості можна також простежити думку про розгляд української нації не як державної, а в розумінні етнографічному. Так, історичний роман «Чорна рада» Куліша подає багатоманіття народного життя на узагальнено-звичаєвому рівні. Куліш прагнув «за прикладом Вальтера Скотта воскресити бувальщину» [11, с.42]. «Чорна рада» є своєрідною енциклопедією українського характерознавства. На сторінках цього твору ми зустрічаємо і суворого у своїй відданості Україні полковника Шрама, і химерного запорозького отамана Кирила Тура, романтичного і мужнього лицаря-звитяжця Петра Шраменка, гетьманів – по-державному мудрого Сомка і лукавого Брюховецького, охоронця козацьких звичаїв та традицій козацької

демократії Пугача, заможного хutorянина Черевана, чарівну Лесю, народного філософа і проповідника кобзаря, міщан та інших. Кожен з них – яскрава індивідуальність, самобутній характер, їх об'єднують спільні риси української національної психології, етики та моралі. Національний характер у романі – це органічна єдність протилежностей. Він багатогранний і при цьому завжди цілісний і довершений.

«Чорна рада» – це твір просвітницький за ідеологічним наповненням, раціонально-моралізаторський за своїм змістом, романтичний за белетристичними прийомами. У Куліша також за романтичними й реалістичними принципами зображуються конкретні історичні події і діячі, розвиваються різні пригоди з художньо вигаданими героями. «Чорна рада» – твір багатомотивний, багатопроблемний, багатообразний. У ньому письменник створює узагальнений образ українського суспільства післябогданівського періоду. Кулішем висвітлюється постановка багатьох проблем, важливих і актуальних для українського суспільства середини XIX ст. Пантелеймон Олександрович з позиції реаліста розкриває і аналізує причини занепаду України, намагається вказати на ті сили, які були би спроможні змінити і зміцнити суспільний лад. Ідею боротьби за зміцнення української державності, упорядкування соціально-станової організації суспільства Куліш втілює у кращі образи представників козацької старшини Шрамка і Сомка.

Образ Кирила Тура у Куліша є символічним втіленням українського національного характеру. Кирило Тур за своєю історичною природою належить до романтичних героїв «байронівського» типу.

Михайло Черевань є символом Кулішевого безтурботного хutorянина. У його образі Куліш втілює свій ідеал заможного, злагідного, хutorянського життя.

Петро Шраменко символізує тип позитивного городового козака. Його ідеалом є сімейне щастя козацьких родин.

Січовий отаман батько Пугач у Кулішевім трактуванні є символом вірного носія запорізьких звичаїв і завзятого борця за дотримання січових традицій.

Особливу роль Куліш відводить «божому чоловікові». Цей образ дуже близький до образу Григорія Сковороди. Співак-кобзар є тим символом мандрівного філософа-сіяча, ідеї якого спрямовані на моральне самовдосконалення людини. За вченням «божого чоловіка» щастя людини полягає в душевній насолоді. Через розміркування «божого чоловіка» – кобзаря автор передає повчання про щастя людини, яке дуже близьке до вчень Сковороди. Воно, на думку кобзаря, полягає не у високих чинах, не в багатстві, славі, нагородах, а в праведному житті за принципами чистої, безгріховної душі і доброти.

Говорячи про національні ідеали і цінності минулого, їх відродження та ствердження у житті, Куліш витворює нову концепцію, відому під назвою «хутірська філософія». Власне для І. Франка П. Куліш був «апостолом хutorної філософії» [12, с.479].

Ідеалом українського життя, за Кулішем, є хутір як осередок природного, натурального життя українця, а водночас і як осередок національної самобутності «простих звичаїв», живої народної мови, вільного духу кожної людини.

Хутір для Куліша є символом духовного центру земного буття, у якому людина досягає просвітлення і здобуває свою внутрішню незалежність. Первинним трактуванням хutora було – Житло Духа Світла. «Хутірська філософія це одвічна духовна практика українців-хліборобів».

Куліш поновив у пам'яті нашого народу традиції внутрішньої свободи людини. Про особливість Кулішевої свободи людини можна твердити як про його екзистенційність. Звертаючись до хутірського життя людина, як вважає Куліш, вибирає життя природне. Вона покидає все непотрібне, зайве і обирає собі вічне, природно-органічне. «Хутір» у Куліша аж ніяк не асоціюється із шароварництвом, відсталістю. «Хутір» – це ознака розселення українців, головна риса індивідуалізму, незалежності, самостійності і чистоти єднання з Богом. Хутір – це Україна, якої треба, як «і своєї рідної мови, і свого рідного звичаю, вірним серцем держатися» [13, с.131]. Хутір у Куліша асоціюється із збереженням традицій, культури, національної ідентичності. Хутірська філософія Куліша розкриває сутність спадкоємності, основою якої є дотримання одвічних народних традицій.

Хутірська філософія П. Куліша є філософією моралі. Хутір у його трактуванні є наче заповідником, де зберігаються різні ознаки етносу. Мешканці хutora, на думку П. Куліша, повинні жити завжди у гармонії з природою. «Хутір це суверенна територія, де людина може зберегти свою автономність» [14, с.32]. Реальний хутір – світ, що співіснує з іншими світами. Для Куліша хutorяни – це однодумці, об'єднані спільними думками, переконаннями та єдиною духовною

вірою. Хутір – це місце, де живуть люди «свіжі душою, духом великі, серцем чисті», які не хочуть «багатшими бути». У хуторянстві Куліш вбачав ідею внутрішнього духовного розвитку: «Та же ж ніяка наука такого правдивого серця не дасть, як у нашого доброго селянина або хуторянина. Наукою ми тільки розуму собі прибильшуємо» [15, с.279]. На думку М. Грушевського, змістом «хутірської філософії» була «теорія українського хутора, як останнього і непохитного прибіжища українського національного життя, що переходить його через время люте до слушного часу» [16, с.9-38].

П. Куліш пояснює «хуторянство» як характерний спосіб та стиль життя українця. «Хуторянство» характеризує індивідуалістичну вдачу, окремішність, самотній світ. Символом хутора Куліш розвиває важливий філософський принцип гармонії, єдності людини і природи, відверто заявляючи про руйнівні тенденції міської цивілізації у духовній та морально-етичній сфері. Символ хутора дуже багатоплановий: це і духовний центр земного буття, це і житло чистого духа, це і самотійність і незнищенність, і найголовніше, як на нашу думку, у нього вкладена наперед дана нашому народові самість, самотність. Із символом хутора, як довершеного покликання людини можна зрівняти символ храму, собору досконалої людської душі. Тому символ хутора близький символу софійності, серцю, душі. Хуторність це не відокремленість і закостенілість, а окремішність, яка містить в собі за діалектичним принципом ідеальне і матеріальне, одичне і загальне, а найголовніше істину.

П. Куліш вірить, що національні ідеали та непроминальні цінності минулого не розгубляться, а утвердяться в народному житті та стануть основою для творення нових непересічних національно-культурних цінностей, які є необхідною умовою у творенні держави України. Це і було для Куліша основним моментом того розвитку національного і загальнолюдського духу, який він вважав самодостатнім процесом і самоціллю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грінченко Б. Перед широким світом. – К., 1997. – 176с.
2. Євшан М. Боротьба генерації і українська література // Українська хата. – 1911. – Кн.1. – 175с.
3. Щурат Василь. Філософська основа творчості П. Куліша. – Львів, 1922.– 198с.
4. Петров В. Куліш в 50-і роки. – К., 1929. – 134с.
5. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992. –228с.
6. Маланюк Є. В Кулішеву річницю // Є. Маланюк. Земна мадонна. – Братислава, 1991. – 443с.
7. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992. –228с.
8. Петров В. Вальтерскоттівська повість з української минущини // Куліш Пантелеймон. Михайло Чарнишенко. Повість. – К., 1928. – 93с.
9. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992. – 228с.
10. Из листів до дружини Г. Барвінок від 12.1.1857.
11. Маковей О. Панько Омелькович Куліш.Огляд його діяльності. – Львів, 1900. – 135с.
12. Франко І. З останніх десятиліть XIX віку // Зібрання творів у 50 томах. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 26. – 464с.
13. Куліш П. Хуторська поезія. – Львів, 1882.
14. Білий О.В. Поняття просвітництва в естетиці пізнього П.Куліша // Радянське літературознавство. – К., 1989, №8. – С. 32-37.
15. Куліш П.Твори в двох томах. – К.: Дніпро, 1989. – Т.2. – 586с.
16. Грушевський М. Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості // Україна. – 1927. – кн.. 1-2. – С. 9-38.

SUMMARY

The problem of national character, national idea, «khutor philosophy» is analised in P. Kylish's philosophy.

Keywords: national character, national idea, khutor philosophy, Panteleymon Kulish.